

Rahvusarhiivi ja koguduste koostööpäevast novembris 2017

Birgit Kibal*



Arhivaar Lea Teedema tutvustab koguduste külastamist ja arhivaalide kogumist. Foto: Andres Kiho

Arhiiv ja kirik on alati lähedased olnud. Mõlemaid paelub minevik ja mõlemad hoiavad minevikku, ühist kirjalikku pärandit. Hoidmisega samaväärselt oluline on hoitava kättesaadavus. Üha pidevamalt ja üha digitaalsemalt. Kui endine ajalooarhiiv asus 1990. aastate alguses koostööd tegema Eesti Evangeelse Luterliku Kirikuga kirikuraamatute tõhusama kasutuse ja mikrofilmimise suunas, ei osanud küllap keegi aimata kogudustega tehtava koostöö tulemuslikkust ega digiajastu peatset jõulist tulekut. Praegu, pea 25 aastat hiljem, on aga nii varasemal ajal arhiivi jõudnud kui ka jätkuvalt kogudustes leiduvad kirikuraamatud veebitsi kasutatavad. Teisisõnu, inimeste sünnid, surmad ja abielud on algallikaina veebis olemas, kui vaid on tahtmist ja oskust käsikirju lugeda.

Kuivõrd enamik EELK kogudustega tehtud tööst sai 2017. aastal lõpetatud, korraldasid EELK ja Rahvusarhiiv 9. novembril 2017 koostööpäeva lähemate partnerite ringis. Rahvusarhiivi uues peahoones Tartus aset leidnud kokkusaamisel tutvustasid kogudustes leiduvate kirikuraamatute kättesaadavaks tegemise protsessi teetähiseid EELK Konsistooriumi arhivaar Janis Tobreluts, Rahvusarhiivi arhivaar Lea Teedema ning konserveerimisvaldkonna juht Jaan Lehtaru. Päeva avasõnad ütles riigiarhivaar Priit Pirsko ja lõppsõnad peapiiskop Urmas Viilma.

EELK Konsistooriumi arhivaar Janis Tobreluts märkis oma sõnavõtus, et kuigi esimene koostööleping toonase ajalooarhiivi ja EELK vahel sõlmiti juba 1994. aastal, algas tõsisem koostöö 2001. aastal, mil Rahvusarhiivi eelarvest toetati koguduste arhiivide tegevust, nii arhivaalide kogumist,

* Birgit Kibal (1976), riigiarhivaari nõunik, Rahvusarhiiv, Nooruse 3, 50411 Tartu, birgit.kibal@ra.ee

säilitamist kui ka kõige olulisema punktina teabe kättesaadavaks tegemist. Koguduste arhivaalide kirjeldamine toimus aastail 2001–2007. Esimesena kirjeldati riiklikus arhiiviregistris EELK Konsistooriumi arhiiv (2001), seejärel Ida-Harju praostkonna arhiivid. Arhiivipoolsete kaastöötajatena viisid kirjeldamistööd läbi Hille Oidema ja Margus Maiste. Janis Tobreluts alustas konkursi korras 2003. aastal, kirjeldades viie praostkonna ligi 9300 arhivaali. Keskmine edasiliikumise tempo oli kaks-kolm praostkonda aastas. Arhivaalide kirjeldamise aluseks oli dokumentide näidisloetelu, töö toimus Exceli tabelite alusel. Arvuliste näitajatena olgu öeldud, et kogudustes on ligi 30 000 arhivaali, mõnegi koguduse arhiivid viivad tagasi 17. sajandisse, enamik on pärit küll 19. sajandist ja osaliselt ka 20. sajandist. Konsistooriumi arhiiv Tallinnas Toompeal ajaloolise piiskopimaja hoovimajas hõlmab u. 100 m². Sealse arhiivi tuumakam osa pärineb 20. sajandi algusest, aga leidub ka 17.–18. sajandi ainek. 1930. aastatel jõudis arhiivi Tallinna Oleviste, Niguliste, aga ka saksa koguduste arhiive, moodustades mahuka ja põneva osa arhiivivarast (juhuleiuna tasub nimetada näiteks Toompea hoone pööningult leitud sisukat August Ferdinand Huhni arhiivi). Nii Konsistooriumi arhiivi kui ka koguduste arhiivide kirjeldused (u. 90 fondi ligi 7000 arhivaaliga) on arhiivi infosüsteemist AIS kättesaadavad. Kuivõrd paljud kogud ei ole veel füüsiliselt korrastatud, saavad ainese kättesaadavaks tegemise nimel panustada nii kirik kui ka arhiiv. Väliseesti koguduste osas on tõhus abi tulnud riiklikust rahvuskaslaste programmist ja Tartu Ülikooli usuteaduskonnast, eeskätt tänu õppejõud Priit Rohtmetsa tegevusele (ligi 2000 arhiivi on kirjeldatud, vastu on võetud ligi 10 väliseesti koguduse arhiivi).

Rahvusarhiivi arhivaar Lea Teedema keskendus arhiivipoolsetele tööloikudele koguduste arhiividega. 2006. aastal EELK Konsistooriumi ja Rahvusarhiivi vahel sõlmitud koostöölepingu üks olulisemaid punkte oli parema juurdepääsu ja kasutamise võimaldamine EELK kogudustes olevatele pereloolistele arhivaalidele. Koostöös EELK Konsistooriumiga olid 2008. aastaks koguduste arhiivid kirjeldatud ja algas uus etapp – kuidas ette valmistada digiteerimist, mis piirkondadest alustada, kuidas seada piirdateid jne. Dateeringute piir nihkus 1950.–1960. aastatesse, uuemad andmed on lisatud juurdepääsupiirangutega. Arhiivi esindajana alustas arhivaari tööd Ave Märjama, kelle tehtud jätkas arhivaar L. Teedema. Praktilise töö ettevalmistus algas iga kogudusega reeglina eelinfo kogumisest, selleks saadi olulist alusmaterjali J. Tobrelutsu kogutud andmetest. Arhiivi poolt oli korraldatud transport, logistilise plaani ja kohapealsed eelkõkkulepped tegi J. Tobreluts. Praostkonda kohale jõudes võis kirikuraamatute kogumine kulgeda kord kiiremas, kord aeglasemas tempos, mõnelgi juhul tuli ette ootamatusi (näiteks oli nn. arhiivikapp humanitaarabi materjaliga kinni pargitud, oma kunagist asukohta vahetanud või asusid arhiivimaterjalid kellegi juures kodus). Kirikuraamatute arhiivi jõudmise järel tuli need esmalt varustada vajalike kirjeldustega ja luua virtuaalselt säilike numbrid. Kõik raamatud läbisid teekonna arhivaari juurest konservaatori juurde ja sealt digiteerija töölauale. Seejärel tõstis digitaalarhiivi töötaja failid õigesse paika serveris. Rahvusarhiivi digikogusse Saaga jõudsid failid üsna kiiresti, genealoogid leidsid uue ainese samuti kiiresti üles ja võtsid tänuhulki kasutusse. EELK koguduste kirikuraamatuid digiteeriti kokku u. 2500. Äärmiselt sõbralik suhtumine ja rõõmus vastukaja saatis arhiivitöötajaid pea pidevalt. Sõnavõtja veendumuse järgi aitab iga heategu kaasa järgmisele heateole. Ehk teisisõnu, üpris juhusliku, ent tänuväärse asjaolude kokkulangemisega algas ladus koostöö ka õigeusu kogudustega Saaremaal. Üks mahukamaid ja kultuurilooliselt mitmekesisemaid leide oli Saaremaa Piila koguduse materjal ning kauaaegse preestri Feliks Kadariku isikuarhiiv. Mõlema arhiivi korrastustööd on lõpusirgel. Sõnavõtu lõpetuseks tänas L. Teedema kõiki seniseid partnereid ja koguduste esindajaid ning kutsus üles iga uut kogudust usutunnistusest sõltumata Rahvusarhiiviga koostööd tegema ühise mälupärandi säilimise ja kasutamise huvides.

Rahvusarhiivi konserveerimisvaldkonna Tartu üksuse juht Jaan Lehtaru käsitles kirikuraamatute konserveerimis- ja digiteerimistööd. Arhiiviainese konserveerimise peamine eesmärk on kahandada kahjustuste edasist levikut ja valmistada originaal ette maksimaalselt hea koopiakujutise saamiseks. Vaadeldaval pea kümneaastasel perioodil konservaatorite töölauale jõudnud kirikuraamatute peamised kahjustused olid mehaanilised – rebendid, rullunud või kortsunud leheservad, lahtised tükid jms. Konservaatorid eemaldasid ka varasemaid ebasobivad parandusi, näiteks võis eelnev parandus varjata originaalile algselt jäädvustatud teavet ja nii tuli seesugune parandus eemaldada. Esines ka niiskuskahjustusi, hallitust, pigmentide migratsiooni, põlemiskahjustusi, roostekahjustusi ja putukate (isegi näriliste) tekitatud kahjustusi. Enamik töödest hõlmas kirikuraamatute puhastamist, desinfitseerimist, sirutamist, pudedate kohtade toestamist, roostetanud klambrite eemaldamist, poognate kokkuõblemist ning käiku läksid mitmesugused

töövahendid (pintslid, mikrokiudlapid, veega eemaldatavad liimid). Vanade paikade eemaldamisel oli abiks aurupliats, puhastamist teostati tõmbekappide all, põlemiskahjustusega arhivaalide lehed parandati valamismasina ja vaakumlaua abil. Konserveerimisel lähtuti põhimõttest – nii vähe kui võimalik ja nii palju kui vajalik. Töö oli piisavalt keeruline, aga seetõttu ehk ka tegijaile huvipakkavam. Ühe haruldasema näitena läbisid konservaatorite käe all värskenduskuuri Torma koguduse vanimad käsikirjalised dokumendid 17. sajandi lõpukümnenditest. Mõnel üksikul juhul tehti konserveerimistöödeks kogudusega ka eraldi leping. Kokku tehti töid u. 150 000 lehe ehk 1000 kirikuraamatuga. Neile lisandus 34 plaani ja/või kaarti, millest üks eriti keeruline juhtum oli kalkakaardi töötlemine. Konserveerimisele järgnes kopeerimine – esimene raamat mikrofilmiti juba jaanuaris 2007. Digiteerimise parameetrid olid 200 dpi / 8 bit, kompressseerimata TIF-failid (Saagas vähendatud JPG-failid).

Digiteeritud ainekogust saab igaüks tasuta kasutada Saaga rubriigist „Kirikuraamatud EELK kogudustes“. Kogudustega tehtud koostööd saab lisaks kasutusvõimaluste avardamisele pidada tänuväärseks ka põhjusel, et töötulemusi on edukalt tutvustatud ka säilitusalastel konverentsidel Eestis ja väljaspool, aastate jooksul valmis kolm stendiettekannet inglise keeles.

Peapiiskop Urmas Viilma väljendas koostööpäeva lõpusõnades sügavat tänumeelt tulemusliku koostöö üle Eesti riigi 100. aastapäeva künnisel. Ta meenutas, et Nõukogude ajal toimunud kirikuraamatute kogudustest äraõtmised ja äraviimised on jätnud inimestesse jälje, kuid tänaseks on see lehekülg ümber pööratud. Olles teeninud kolmes koguduses ja teinud ka korrastustöid, nendib peapiiskop, et koguduste vaimulikud mõistavad hästi alleshoitu väärtust, sageli on pastorid ise olnud kroonikate kirjutajaiks ja mõistagi ka hoidjaiks. Ta tõi esile kaasajale kohase küsimusteringi, kus teavet tekib ülekülluses, kus ametialast dokumentatsiooni säilitatakse järjepidevalt, ent paljugi ametkondadeväliselt, erakirjavahetusena tekkivat teavet võiks võrdväärse koguda ja säilitada, kuigi see kipub arhiivide vaateväljast eemale jääma. Tallinna Toomkiriku näitel külastab kirikut aastas ligikaudu 100 000 turisti, olulist teavet külastuste kohta tekib kahtlemata rohkem kui ebaolulist, ent mikroajalooliselt vääriks hoidmist ehk mõni tänane mitte niivõrd tähtsana tunduv teabekild. Sõnavõtu järel tänas peapiiskop isiklikult kõiki ligi paarikümmend koostöösse panustanud arhiivitöötajat, arhivaare, konservaatoreid ja digiteerijaid, andes üle EELK meenetega kingikotid.

Koostööpäeva lõpetas teoloogiadoktor Peeter Roosimaa loeng teemal „Reformatsiooni mõju maarahvale: Uue Testamendi eestikeelsete tõlgete saamisest ja tõlkimise probleemidest“, millele lisaks said kohaletulnud tutvuda arhiivi kogudes leiduvate Uue Testamendi tõlgetega, nagu ka Martin Lutheri kirja koopiaga 1540. aastast.

Suur tänu sõnavõtjaile ja kõigile mahukas ühistöös kaasalööjaile, kelle abiga on praeguseks avalikus kasutuses ligikaudu 2500 unikaalset arhivaali pere- ja kirikulooliste andmetega valdavalt 19. sajandi lõpust ja 20. sajandi esimesest poolest. Head lugemist ja avastamist!